

**ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРА МІЖСУБ'ЄКТНОЇ
ВЗАЄМОДІЇ» ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В РОЗВИТКУ ПІДХОДІВ ДО
ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ**

Ольга Бершадська

Київ

В статті проведено порівняльний аналіз понять «культура міжсуб'єктної взаємодії», «культура спілкування» та «комунікативна компетентність», визначено зміст поняття «культура міжсуб'єктної взаємодії», описано його структуру, а також виділено критерії та показники сформованості даного феномену.

Ключові слова: спілкування, взаємодія, культура міжсуб'єктної взаємодії, культура спілкування, комунікативна компетентність, професійна культура.

Актуальність дослідження. *Комунікаційний простір сучасного суспільства характеризується значними змінами в моделях спілкування, які склалися впродовж останніх десятиліть, що виражаються в інтерактивності, діалогічності та наявності рівноцінних та незалежних один від одного учасників. Вміння ефективно взаємодіяти з іншими людьми є запорукою життєвого та професійного успіху сучасної людини. Це твердження набуває особливого значення, коли йдеться про фахівців професій типу «людина-людина», оскільки саме в процесі взаємодії здійснюється їхня професійна діяльність. У зв'язку з цим актуальною теоретичною та прикладною проблемою професійної педагогіки є визначення змісту та пошук шляхів формування культури міжсуб'єктної взаємодії майбутніх фахівців.*

Аналіз останніх досліджень. *У сучасній психолого-педагогічній літературі представлено чималий блок праць присвячених проблемі взаємодії та спілкування загалом та професійного спілкування зокрема (О. Бодальов, Ю. Жуков, О. Леонт'єв, Б. Ломов; Л. Долинської, Л. Зінченко, М. Корнева, А. Мудрика, Л. Савенкової, М. Тоби, М. Єрастова, О. Киричука), де розкриваються структура, функції та види спілкування; формуванню культури спілкування особистості (І. Сайтарли, О. Даниленко, І. Мачуська, Г. Чайка, Т. Чмут); виробленню комунікативних умінь (М. Ісаєнко, А. Москаленко); підвищенню комунікативної культури (І. Тимченко); поліпшенню комунікативної компетентності (Є. Головаха, Г. Данченко, Т. Іванова, С. Козак, М. Лісіна, С. Макаренко, Є. Мелібруда, В. Панф'єров, Л. Петровська, М. Станкін, Н. Паніна, Р. Парошина, В. Черевко, Д. Годлевська); а також дослідження в області психології, присвячені проблемі активності суб'єкта (К. Абульханової-Славської, Г. Андрєєвої, Г. Балла, Л. Виготського, Г. Костюка, О. Леонт'єва, С. Максименка, В. Татенка, В. Ціби); особливостям взаємодії взагалі (В. Васютинський, Г. Блумер, Е. Гофман, А. Журавльов, Л. Карамушка, Дж. Мід, С. Московічі, М. Обозов, В. Татенко) та взаємодії в соціальній роботі, зокрема (І. Зверева, А. Капська, Л. Коваль, І. Мигович, Л. Міщук, В. Панок, В. Сидоров, Ю. Швалб, Т. Сила).*

Проте аналіз досліджень з даної проблеми показав, що у психолого-педагогічній літературі відсутні праці, присвячені безпосередньо вивченню такої важливої складової загальної та професійної культури фахівця як культура міжсуб'єктної взаємодії.

Постановка проблеми в загальному вигляді. *Поняття «культура міжсуб'єктної взаємодії» є складним феноменом, визначення якого потребує чіткого уявлення про сутність таких його елементів як «культура» та «взаємодія». Проте, в сучасній філософській, педагогічній та психологічній літературі немає однозначного*

визначення вищезгаданих понять. Кожне з них вживається як в широкому так і в вузькому значенні, а відтак виникає численна кількість трактувань. Оскільки ми в своєму дослідженні розглядаємо культуру міжсуб'єктної взаємодії як складову професійної культури, перед нами постало завдання дати чітке визначення кожного з елементів поняття «культура міжсуб'єктної взаємодії» в контексті професійної підготовки фахівців.

Таким чином, метою статті є проаналізувати теоретичні підходи до трактування понять «культура», «взаємодія», «міжсуб'єктна взаємодія» в контексті формування професійної культури фахівця та дати визначення поняття «культура міжсуб'єктної взаємодії».

Виклад основного матеріалу. Оскільки феномен «культура міжсуб'єктної взаємодії» базується на трактуванні таких категорій як «культура» та «міжсуб'єктна взаємодія», ми перш за все звернулися до досліджень, присвячених вивченню такого багатозначного феномену як культура.

В сучасній науці термін «культура» є предметом досліджень в багатьох сферах, таких як філософія, історія, археологія, етнографія, соціологія, етика, естетика, тому можна виділити декілька основних підходів до його трактування, таких як: 1. інтегральний образ, що об'єднує науку, освіту, літературу, мистецтво, мораль, уклад життя при визначальній ролі світогляду [1, 12]; 2. рівень розвитку суспільства та творчих здібностей особистості, що втілюються у певні форми організації суспільного життя і діяльності людей (інститути), а також у створені ними матеріальні та духовні цінності [2, 6]; 3. властиві людині, набуті вихованням і суспільно санкціоновані способи діяльності та поведінки [3, 42]; 4. рівень оволодіння певною галуззю знань або діяльності [4, 223].

Для нашого дослідження інтерес представляє останній підхід, який є по суті втіленням мети професійної підготовки, а саме досягнення культури як майстерності в певній сфері діяльності, в нашому випадку — в продуктивній організації процесу міжсуб'єктної взаємодії.

Другий досліджуваний феномен, «взаємодія», є ключовим поняттям багатьох теорій. Для нашого дослідження основний інтерес представляють теорії соціально-психологічного контексту. В Москаленко, одна з провідних українських фахівців в сфері соціальної психології, виділяє два аспекти вивчення процесу взаємодії. Перший аспект — це «розглядання взаємодії як контакту двох або більше осіб, що має своїм результатом взаємні зміни поведінки, діяльності, стосунків, установок». Другий — «як спосіб реалізації спільної діяльності, мета якої зумовлює взаємне узгодження індивідуальних дій, розподіл і кооперацію функцій» [5, 51].

Велика кількість дослідників, таких як Б. Ломов, А. Бодалев, Л. Леонт'єв, А. Мудрик, М. Лісіна, Ю. Трофімов, Я. Коломінський, В. Целуйко, Г. Арсент'єва, О. Петрова, Т. Зубарева розглядають взаємодію у першому аспекті, використовуючи термін «міжсуб'єктна взаємодія», мають на увазі спілкування як таке. Таке трактування є цілком природнім, адже в процесі спілкування суб'єктивний світ однієї людини розкривається для іншої, відбувається взаємний обмін діяльністю, інтересами, почуттями.

Проте переважна кількість дослідників в галузі соціальної психології, розглядають взаємодію як предметну діяльність, що входить в структуру такого складного і різностороннього процесу як спілкування. Однією з перших таких підхід запропонувала одна з засновників вітчизняної соціальної психології Г. Андреева. Вона вважає, що процес взаємодії — це інтерактивна сторона спілкування, тобто процес організації спілкування, яка разом з комунікативною стороною (процесом обміну інформацією) та перцептивною (сприйняття людьми одне одного) і уособлюють процес спілкування. Вона називає взаємодію формою організації якоїсь конкретної діяльності людей [6, 100-116].

Автор однієї з перших книг по психології спілкування радянського часу О. Леонтьєв, підкреслює, що центральним моментом визначення спілкування є не передача інформації, а взаємодія з іншими людьми. І визначає взаємодію як колективну діяльність, що розглядається не з точки зору змісту чи результату, а в плані її соціальної організації [7, 234].

Соціальний психолог Б. Паригін відзначає, що процес спілкування може виступати як процес взаємодії людей, як інформаційний процес, як відношення людини до оточуючих, як процес впливу один на одного, а також як процес їх взаєморозуміння [8, 81-84]. Цієї ж думки дотримуються і сучасні українські дослідники І. Цимбалюк, М. Корнев, А. Коваленко.

Таким чином, під взаємодією розуміють не лише взаємозалежний обмін діями, а, передусім, організацію людьми взаємних дій, спрямованих на реалізацію спільної діяльності. Крім того, в дослідженнях вчених, які не виділяють як окремий компонент взаємодію як таку, теж простежується тенденція до виокремлення складової, яка відповідає за організацію процесу спілкування.

Б. Ломов виділяє три функції спілкування, де поряд з інформаційно-комунікативною та афективно-комунікативною виступає і регуляційно-комунікативна, яка відповідає за регуляцію спільної діяльності у процесі взаємодії [9].

А. Реан в своїй чотириелементній моделі спілкування описує регулятивно-поведінковий компонент, зосереджений на особливостях поведінки суб'єктів та на взаємній регуляції їхніх дій [10].

В цілому, можна зробити висновок, що процес взаємодії є важливою і невід'ємною складовою процесу спілкування, в якій відображається процес організації спільної діяльності суб'єктів спілкування.

Особливу увагу ми також приділили вивченню питання про міжсуб'єктну природу спілкування як взаємодії. Тут, в першу чергу, слід згадати російського вченого Б. Ломова та його команду, які одними з перших звернули увагу на те, що під час такої взаємодії відбувається «взаємовідношення позицій, установок, точок зору кожного з партнерів», що, за їх словами, свідчить про наявність двох суб'єктів взаємодії [12].

Російський філософ М. Каган також в своїх дослідженнях говорить про постійну діяльнiстну природу спілкування як взаємодії, яка проявляється в направленості дій одного суб'єкта на іншого [13].

Проте слід зазначити, що не завжди взаємодія може називатися «міжсуб'єктною». Сучасний російський дослідник в галузі психології спілкування Є. Ільїн вказує на те, що під час розгляду сутності спілкування спостерігається, на його погляд, помилкова позиція, коли спілкування розглядається лише як суб'єктно-суб'єктна взаємодія [14, 24-25].

Ще один російський дослідник Г. Ковальов, розглядаючи проблему взаємодії та психологічного впливу, описав три стратегії такого впливу: 1) об'єктна — коли психіка людини розглядається як пасивний об'єкт впливу зовнішніх умов; 2) суб'єктна — де суб'єкт сам здійснює вплив на психологічну інформацію, що надходить зовні та 3) суб'єкт-суб'єктна — психіка розглядається як відкрита система, що знаходиться в постійній взаємодії зі світом та людьми [15]. Л. Петровська в зв'язку з цим виділяє два типи спілкування: «поверхневе» (суб'єкт-об'єктне) та «глибинне» (суб'єкт-суб'єктне) [16, 14].

Існує ряд ситуацій, коли один з учасників взаємодії є суб'єктом, а інший — об'єктом взаємодії. Наприклад, взаємодія начальника з підлеглим, коли він віддає накази. Проте, якщо в наведеному прикладі суб'єкт-об'єктна природа взаємодії виправдана і доречна, в окремих випадках, мова йде про маніпулятивні техніки впливу,

які працюють за принципом «суб'єкт-об'єкт», тобто коли один із співрозмовників прагне вплинути на свого партнера, не зважаючи на його чи її реакції. Така взаємодія, як наголошує Л. Орбан-Лембрик, суперечить принципам гуманістичного спілкування, де «кожний учасник помічає активність у своєму партнерові, а не дивиться на нього як на об'єкт, і, посилаючи інформацію до нього й аналізуючи його мотиви, цілі, установки, чекає від нього відповіді [17, 349]. Тому ми маємо право стверджувати, що існує необхідність формування культури саме міжсуб'єктної взаємодії.

Таким чином, ми визначаємо міжсуб'єктну взаємодію як дії суб'єктів спілкування, спрямовані на продуктивну організацію процесу спілкування.

Керуючись визначенням взаємодії як процесу організації спілкування та визначенням культури як рівнем володіння певною діяльністю, можна стверджувати, що культура міжсуб'єктної взаємодії передбачає сформованість певних етичних цінностей та особистісних якостей, а також володіння необхідними знаннями, вміннями та практичними навичками для того, щоб організувати ефективну взаємодію з партнером по спілкуванню.

Отже, ми визначаємо культуру міжсуб'єктної взаємодії як складову загальної та професійної культури людини, яка є поєднанням певних особистісних якостей та ціннісно-сміслових установок, знань з етики і психології спілкування, що знаходять своє практичне відображення в комунікативних та організаційних вміннях і навичках, націлених на продуктивну організацію процесу взаємодії.

Слід зазначити, що в психолого-педагогічній літературі поняття «культура міжсуб'єктної взаємодії» досить часто вживається як синонім таких понять як «культура спілкування», «комунікативна культура» та «комунікативна компетентність». Проте слід зазначити, що згадані поняття також не мають однозначних визначень.

Так, наприклад, культуру спілкування визначають: як складний соціально-психологічний феномен, що містить в собі різноманітні та матеріальні форми співіснування та взаємодії людей в конкретному соціальному просторі [18]; як поєднання комунікативної установки, знань з етики і психології спілкування та вміння застосовувати ці знання на практиці [19].

Комунікативну культуру визначають як: компонент професійної культури особистості, що представляє собою систему знань, норм, цінностей та способів поведінки, прийнятих в суспільстві, та вміння органічно, природно та невимушено реалізовувати їх в спілкуванні [20]; як сукупність якостей, які дозволяють людині досягти своєї мети в ході комунікації та діалогічної взаємодії [21]; як володіння мовленнєвими навичками [22].

Крім того, слід також відокремлювати поняття «культура спілкування» та «культура міжсуб'єктної взаємодії» від терміну «комунікативна компетентність» який розглядають як: «...засновані на знаннях, чуттєвому досвіді та вільному володінні засобами спілкування здатність особистості орієнтуватися у ситуаціях спілкування» [23]; «певну інтегральну характеристику спілкування, у якій опосередковано виражаються морально-світоглядні установки особистості, її загальна та професійна спрямованість, рівень комунікабельності» [24, 53-54]; «комплекс комунікативних знань та мовленнєвих умінь, навичок як базового компонента, а також прояву емпатії, рефлексії, креативності, оволодіння якими дозволяє... адекватно користуватися усіма засобами комунікації (як вербальної, так і невербальної) у спілкуванні» [25].

На нашу думку, така різноманітність тлумачень вищезгаданих понять ілюструє три основні підходи до розуміння культури спілкування як такої: технологічний, який розкриває зміст знань, умінь і навичок, що безпосередньо забезпечують діяльність людини в процесі спілкування (комунікативна компетентність); культурологічний, який пов'язаний з характеристикою необхідних

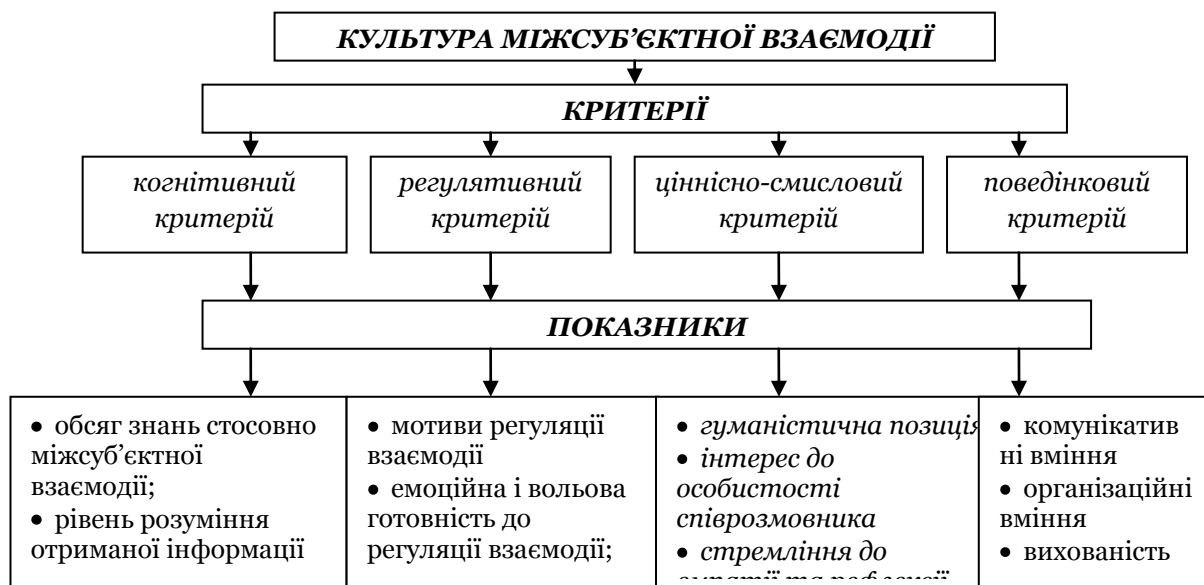
змін такої складової культури особистості, як культура світогляду (комунікативна культура); особистісний, який виражає ступінь оволодіння людиною соціальною інформацією, сукупністю принципів і реальних механізмів, які забезпечують позитивну взаємодію в процесі спілкування (культура міжсуб'єктної взаємодії).

Саме тому ми вважаємо, що в контексті нашого дослідження є доцільним вжити саме термін «культура міжсуб'єктної взаємодії», оскільки він є вужчим поняттям, ніж культура спілкування, та відображає діяльнісний аспект спілкування.

Вивчення досліджень присвячених структурі загальної культури особистості, професійної культури та культури спілкування дозволило нам скласти чітке уявлення про структуру культури міжсуб'єктної взаємодії.

Виходячи з аналізу дослідницьких робіт з проблем культури спілкування таких вчених як І. Зязюн, В. Кан-Калік, Н. Юрченко, С. Рубіштейн, В. Мясіщев, О. Бодальов, К. Абульханова-Славська, Л. Петровська, О. Соколова, Т. Яценко ми пропонуємо умовно розділити структуру культури міжсуб'єктної взаємодії на взаємопов'язані, але змістовно різні компоненти: когнітивний компонент, як складову досвіду взаємодії, репрезентовану знаннями, необхідними для здійснення міжсуб'єктної взаємодії, та їх результативними елементами – когнітивними оцінками; регулятивний компонент як певний рівень сформованості механізмів саморегуляції та узгодження індивідуальної поведінки в процесі взаємодії з існуючими суспільними регулятивами; ціннісно-смысловий компонент як ціннісних орієнтацій щодо взаємодії; поведінковий компонент, що представляє собою вміння та навички здійснення міжсуб'єктної взаємодії.

Відповідно, ми визначили критерії та показники сформованості культури міжсуб'єктної взаємодії, як показано на малюнку 1.

Мал. 1. Критерії та показники рівня сформованості культури міжсуб'єктної взаємодії.

Визначені особливості структурних компонентів, критеріїв та показників культури міжсуб'єктної взаємодії майбутніх соціальних працівників дали можливість охарактеризувати рівні сформованості феномена.

Високий рівень проявляється у максимальній сформованості всіх його компонентів та високому ступені розвиненості показників за кожним установленим критерієм. Для студентів, котрі досягли цього рівня, характерні: всебічна обізнаність у проблемі взаємодії та спілкування; стійкі мотиви та висока когнітивна, емоційна й вольова готовність до регуляції взаємодії; оцінка та здійснення взаємодії відповідно до ціннісних орієнтацій, адекватних духовним цінностям; реалізація взаємодії є компетентною, успішною та наповненою духовним змістом.

Середній рівень визначається нерівномірною сформованістю структурних компонентів культури міжсуб'єктної взаємодії та нерівномірною розвиненістю показників за визначеними критеріями.

Низький рівень свідчить про недостатню сформованість структурних компонентів культури міжсуб'єктної взаємодії, слабку розвиненість показників, відповідних визначеним критеріям.

Висновки. Отже, культура міжсуб'єктної взаємодії є невід'ємною складовою загальної і професійної культури фахівця. Це складний феномен, що синтезує зміст таких широких понять як «культура» та «взаємодія», і який ми визначаємо як поєднання певних особистісних якостей та ціннісно-смыслових установок, знань з етики і психології спілкування, що знаходять своє практичне відображення в комунікативних та організаційних вміннях і навичках, націлених на продуктивну організацію процесу взаємодії, як складової процесу спілкування. Культура міжсуб'єктної взаємодії передбачає сформованість певних етичних цінностей та особистісних якостей, а також володіння необхідними знаннями, вміннями та практичними навичками організувати ефективну взаємодію з партнером по спілкуванню, тобто сформованість когнітивного, регулятивного, ціннісно-смыслового та поведінкового компонентів за виділеними критеріями. Запропонована нами модель структури культури міжсуб'єктної взаємодії вимагає пошуку відповідних методик визначення сформованості компонентів, що і стало наступним завданням нашого дослідження.

Література:

1. Українська і зарубіжна культура. [навчальний посібник]. / Під заг. ред. Заблоцької К. В. – Донецьк: «Східний видавничий дім», 2001. – 372 с.
2. Сайтарли Інна Анатоліївна. Культура міжособистісних стосунків: [навч. посіб.]. / І. А. Сайтарли. – К.: Академвидав, 2007. – 240 с.
3. Психологія управління. [навчальний посібник]. / Орбан-Лембрик Л. Е. – К.: Академвидав, 2003. – 567 с.
4. Социологический Энциклопедический словарь / Под ред. Г. В. Осипова. – М.: ИНФРА-М-НОРМА, 1998. – 448 с.
5. Москаленко В. В. Соціальна психологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / Валентина Володимирівна Москаленко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 446 с.
6. Андреева Г. М. Социальная психология: учебник для вузов / Г. М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 373 с.
7. Леонтьев А. А. Психология общения, серия: «Психология для студента». Изд.: Академия/Academia, Смысл, 2007 г.
8. Парыгин Б. Д. Анатомия общения / Б. Д. Парыгин. – СПб: изд. Михайлова, 1999. – 301 с.
9. Ломов Б. Ф. Общение и социальная регуляция поведения индивида // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. – М., 1976. – С. 77-78.
10. Реан А. А. Психология личности. Социализация, поведение, общение: современное учеб.-практ. пособие — М.: АСТ, 2007. — 407 с.
11. Брудный А. А. Понимание и общение. — М.: Знание, 1989.
12. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. — М., 1984. — 249 с.
13. Каган М. С. Мир общения / М. С. Каган. — М., 1988.
14. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений. — СПб.: Питер, 2009. — 576 с.
15. Ковалев Г. А. Три парадигмы в психологии — три стратегии психологического воздействия // Вопросы психологии. — 1987. — № 3. — С. 41-49.
16. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. — М., 1989. — 216 с.

17. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: [підручник]: У 2 кн. – Кн. 1: Соціальна психологія особистості і спілкування. – К.: Либідь, 2004. – 576 с.
18. Комаров В. П., Исаева О. В., Гайсина Л. Ф., Гамова Н. А. Толерантность в общении студенческой молодежи. Монография / В. П. Комаров, О. В. Исаева, Л. Ф. Гайсина, Н. А. Гамова. Самара: Изд-во Сам. ГПУ, 2003. – 216 с.
19. Сайтарли І. А. Культура міжособистісних стосунків: Навч. посіб. – К.: Академвидав, 2007. – 240 с.
20. Мудрик А. В. Социализация и смутное время / А. В. Мудрик. – М.: Знание, 1991. – 78 с.
21. Тимченко И. И. Формирование коммуникативной культуры студентов в процессе изучения предметов гуманитарного цикла: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Киевский национальный лингвистический университет. – К., 2001. – 213 с.
22. Волчанська С. С. Формування комунікативної культури студентів педагогічних спеціальностей класичних університетів як педагогічна проблема // Духовність особистості: методологія теорії і практика збірник наукових праць. Випуск 2 (25). – 2008. – С. 2-4.
23. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение. – Л.: Изд. ЛГУ, 1985. – 166 с.
24. Чепелєва Н. В. Становлення професійної компетентності в системі вузівської підготовки практичних психологів / Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія: Матеріали методологічного семінару АПН України, 12 листопада 1998 р. – К.: Гнозис, 1998 – 605 с.
25. Годлевська Д. М. Формування професійної комунікативної компетентності майбутніх соціальних працівників в умовах педагогічного університету автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.05. – К., 2007. – 21 с.

В статті проведено порівняльний аналіз понять «культура міжличностного взаимодействия», «культура общения» и «коммуникативная компетентность», дано определение понятия «культура межличностного взаимодействия», описана его структура, а также выделены критерии и показатели сформированности данного феномена.

Ключевые слова: общение, взаимодействие, культура межличностного общения, культура общения, коммуникативная компетентность, профессиональная культура.

The article compares the meaning of the following notions: «interpersonal interaction culture», «communication culture» and «communication competence». It also defines the meaning of interpersonal interaction culture, describes the structure and outlines the criteria and indicators of interpersonal interaction culture building.

Key words: communication, interaction, interpersonal interaction culture, communication culture, communicative competence, professional cultures.